

מצוות ההלוואה - הקמת גמחי"ם לאומיים במדינה ע"פ תורה

הקדמה ומיקוד

בשבועות הקרובים נעסוק בנושאים הקשורים להלוואות בדרכה של תורה: חיוב המלווה להלוות ללווה וחיוב הלווה לפרוע ללווה. בהמשך נעסוק גם באיסורי הריבית המצויים לרוב בשוק ההלוואות בכלכלה המודרנית, ובדרך שהורונו חז"ל להימנע מעסקאות הכרוכות באיסורי ריבית ע"י עשיית "היתר עיסקא".

השבוע נעסוק במצווה שהינה מצווה מן התורה לאדם מישראל להלוות כסף לחברו, עקרוניתה וגבולותיה של מצווה חשובה זו, הנפוצה כל כך בכלכלה המודרנית.

לימודנו השבוע יתחלק לחמישה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: מצוות ההלוואה לעניים והעדפתה ע"פ מצוות הצדקה - בחלק זה נלמד את יסודות דין מצוות ההלוואה ואת העדפתה ע"פ מצוות הצדקה, העדפה שבמבט ראשון תמוהה במקצת. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את המכילתא ולדקדק בדבריה כיצד לומדים את מצוות ההלוואה. לאחר מכן יש ללמוד היטב את הגמ' בשבת, רש"י והבית יוסף שעליה. כ"כ יש ללמוד את הגמ' ב"מ ואת דברי ספר החינוך והרמב"ם שאחריה (על הלחם משנה והשו"ע ניתן לדלג)

חלק ב: מצוות ההלוואה לעשירים - בחלק זה ננסה לברר האם ישנה מצווה גם בהלוואה לעשירים. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה, ולנסות להבין ע"י מהו היחס בין הלוואה לעשיר ללוואה לעני וצדקה לעני.

חלק ג: איסור הלוואה בלא עדים ובלא שטר - בחלק זה נלמד באילו אופנים אין להלוות למרות המצווה מהתורה להלוות. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את הגמ' ב"מ, ואת הבנת הריטב"א בסוגיה ואת פסק השו"ע בסוגיה זו וכן את שו"ת דברי מלכאל בהבנתו בסוגיה (על ערוך השולחן ויביע אומר ניתן לדלג)

חלק ד: דין לא תהיה לו כנושה - גביית חוב האסורה ע"פ תורה - בחלק זה נלמד את האיסור ללחוץ את הלווה לפרוע את חובו. חלק זה מהווה מעין הקדמה לחלק הבא. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את הגמ' ב"מ (על הרמב"ם והלחם משנה ניתן לדלג)
חלק ה: איסור הלוואה כאשר הלווה לא יחזיר את כספו כלל, ומצוות ההלוואה כאשר יפרע לו בתשלומים - בחלק זה נלמד פרטים ביחס לחיוב ולאיסור הלוואה כאשר פירעונה לא יהיה כלל או יהיה בתשלומים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי השו"ע בסימן צז בעניין איסור הלוואה כשהלווה לא מתכוון לפרוע אותה (על דעת זקנים מבעלי התוספות ניתן לדלג). לאחר מכן יש ללמוד את הגמ' ב"מ ואת השו"ע שעליה (על הרא"ש והש"ך ניתן לדלג) וכן יש לראות את דברי האהבת חסד (את שני המקורות)

מצוות ההלוואה לעניים והעדפתה ע"פ מצוות הצדקה

1. מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דכספא פרשה יט

אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מזה ועוד שנים +ויקרא ב יד+ ואם תקריב מנחת בכורים, חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, תלמוד לומר תקריב את מנחת בכורך, חובה ולא רשות; כיוצא בו +שמות כ כב+ ואם מזבח אבנים תעשה לי, חובה, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, כשהוא אומר אבנים שלמות תבנה, חובה ולא רשות; אף כאן אתה אומר אם כסף תלוה, חובה ולא רשות, אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות, כשהוא אומר +דברים טו ח+ העבט תעביטנו, חובה ולא רשות. - אם כסף תלוה. כסף בכסף אתה מלווה ואי אתה מלווה בפירות; כסף בכסף אתה מלווה ואי אתה מלווה בכסף בפירות וכסף בכסף.

2. תלמוד בבלי מסכת שבת דף סג עמוד א

(אמר רבי) +מסורת הש"ס: [ואמר רבי] +אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: גדול המלוה יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכולן.

3. רש"י מסכת שבת דף סג עמוד א

גדול המלוה - לפי שאין העני בוש בדבר. ומטיל לכיס - מעות ומלאי להשתכר בהן למחצית שכר

4. בית יוסף יורה דעה סימן רמט

והטעם שמטיל לכיס יותר מכולם מפני שהמלוה מעות לחבירו בלא ריוח הלוה בוש שהוא נהנה מחבירו בדבר שאין חבירו נהנה כלל אבל במטיל

מלאי אינו בוש כלל מאחר ששניהם נהנים. והרמב"ם לא חשש לעשות מטיל בכיס מעלה בפני עצמה אלא עירבה עם מלוה ועשה משתיהן מעלה אחת:

5. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עא עמוד א

דתני רב יוסף: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי ונכרי - עמי קודם, עני ועשיר - עני קודם, ענייך ועניי עירך - ענייך קודמין, עניי עירך ועניי עיר אחרת - עניי עירך קודמין. אמר רב: עמי ונכרי עמי קודם פשיטא! - אמר רב נחמן אמר לי הונא: לא נצרכא דאפילו לנכרי ברבית ולישראל בחנם.

6. ספר החינוך מצוה סו

מצות הלואה לעני

להלוות לעני, כהשגת היד כפי מה שצריך לו, למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנחתו. וזאת המצוה של הלואה היא יותר חזקה ומחוייבת ממצות נתינת הצדקה, שמי שנתגלה ונודע דחקו בין בני אדם וגילה פניו לשאול מהן אין דחקו ואפילו כמי שעדיין לא בא לאותה בושה וירא מהכנס בה, ואם יהיה לו מעט סעד של הלואה, במה שירווח מעט אולי לא יצטרך לבא לשאלה לעולם, וכשירחמנו האל בריוח ישלם נשיו ויחיה בנותר. ועל כן הזהירנו תורתנו השלימה על זה לסעוד המך בהלואה טרם יצטרך לבוא אל השאלה, שנאמר [שמות כ"ב, כ"ד], אם כסף תלוה את עמי, ואמרו זכרונם לברכה במכילתא [כאן] כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה שהם חובה, וזה אחד מהם, ויכריחו הדבר מדכתיב במקום אחר בתורה דרך צוואה והעבט תעביטנו [דברים ט"ו, ח].

7. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק א הלכה א

מצות עשה להלוות לעניי ישראל שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, יכול רשות תלמוד לומר העבט תעביטנו וגו' ומצוה זו גדולה מן הצדקה אל העני השואל שזה כבר נצרך לשאול וזה עדיין לא הגיע למדה זו, והתורה הקפידה על מי שימנע מלהלוות לעני שנאמר ורעה עינך באחיך האביון וגו'.

8. לחם משנה הלכות מלוה ולוה פרק א הלכה א

תלמוד לומר העבט תעביטנו וכו'. ובהאי קרא לחודיה לא סגי דהוה אמינא דקרא דהתם איירי בעני שהוצרך לשאול לכך הוצרך להביא אם כסף תלוה את עמי ובקרא דאם כסף לא סגי משום דכתיב ביה אם לכך בא זה ולמד על זה ומש"ה הוה תרוייהו חד עשה ולא תרי עשין שכן כתב רבינו שהיא מצות עשה אחת מפני שזה על זה וחד הוא:

9. שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף ו

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו: מעלה הגדולה שאין למעלה ממנה, המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו מתנה, או הלואה, או עושה שותפות, או מציא לו מלאכה כדי לחזק ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל, ועל זה נאמר: והחזקת בו (במדבר כה, לה).

מצוות ההלואה לעשירים

10. תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מט עמוד ב

בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה - בממונו, גמילות חסדים - בין בגופו בין בממונו. צדקה - לעניים, גמילות חסדים - בין לעניים בין לעשירים. צדקה - לחיים, גמילות חסדים - בין לחיים בין למתים.

11. שולחן ערוך חושן משפט הלכות גביית מלוה סימן צו סעיף א

מצות עשה להלוות לעניי ישראל, והיא מצוה גדולה יותר מהצדקה, וקרובו עני קודם לעניים אחרים, ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת, ואפילו עשיר שצריך להלוות, מצוה להלוותו לפי שעה ולהנותו אף בדברים וליעצו עצה ההוגנת לו.

12. סמ"ע סימן צו

מצות עשה להלוות לעניי כו'. דכתיב בפרשת משפטים [שמות כ"ב כ"ד], אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה. ופירש"י שם והוא מהגמרא [ב"מ ע"א ע"א ומכילתא פי"ט א'] "דאם" זה הוא מלשון "אשר", וחובה הוא, וכן משמעו, כאשר תלוה כספך, את עמי תלוהו ולא לנכרי, ולא יזהו מעמי, את העני, ולא יזהו עני, את שעמך, ולכולם לא תהיה לו כנושה, שאחר שהלוית לאחד מהן לא תתבע ממנו בחזקה אם אתה

יודע שאין לו. ומדכתיב סתם את עמי ולא מיעט אלא לנכרי, ש"מ דמצות עשה היא אפילו להלוות לעשיר הצריך לפי שעה, אלא שעני קודם לו. ובפרשת ראה [דברים ט"ו ז'] כתיב כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך, ודרשו רז"ל [ספרי שם קט"ז] ג"כ ממנו עניי עירך קודמין, וממ"ש מאחד אחיך דרשו [שם] דאח מאב קודם לאח מאם. ומינה, דקרוביו קודמין לאחרים. ולא כמ"ש בעיר שושן [סעיף א'] דלמדו ממה שכתוב בישעיה [נ"ח ז'] ומבשרך לא תתעלם, שהרי הרמב"ם [פ"א ממלוה ה"א] והטור [סעיף א' - ג'] והמחבר ממצות עשה שבתורה איירי, וק"ל:

13. אבן האזל הלכות מלוה ולוה פרק א הלכה א

מ"ע להלוות לעניי ישראל, תימה גדולה שלא הזכיר (הרמב"ם הנ"ל) שמצוה להלוות גם לעשיר ואפי' אם לא הוי הלואה לעשיר מדין מצוה זו אלא ממצות גמילות חסדים מ"מ קשה שלא הזכיר זה כלל לא כאן ולא בהל' מתנות עניים, וכן בספר המצות כתב שצונו להלוות לעני ולא הזכיר גם שם כלל שיש מצוה להלוות גם לעשיר ובגמ' בב"מ דף ע"א מוכח דמצוה להלוות גם לעשיר, דאיתא שם דתני רב יוסף אם כסף תלוה את עמי את העני עמך עמי ונכרי עמי קודם, עני ועשיר עני קודם, ופריך בגמ' עמי ונכרי עמי קודם פשיטא ומשני לא נצרכה דאפי' לעכו"ם בריבית ולישראל בחנם, ומדלא פריך עני ועשיר עני קודם פשיטא מוכח דלעשיר נמי איכא מצוה להלוות וברייתא זו איתא נמי במכילתא, ומפרש המלבי"ם דעמי הוא גם לעשיר, וכתב אחר כן את העני להורות דאם יש עני הוא קודם לעשיר וכן בירוש' פ"א דפיאה הל' א' איתא הצדקה נוהגת לעניים וגמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, וא"כ קשה שלא הזכיר הרמב"ם המצוה להלוות לעשיר, ועוד יותר דגם בהל' ב' כתב כל הנוגש העני ומוכח דבעשיר ליכא לאו, ולפי הגמ' דהך קרא מיירי גם בעשיר א"כ גם לאו דלא תהי' לו כנושה הוא גם בעשיר, ואף דהלאו הוא דוקא בזמן שיודע שאין לו מ"מ משכחת לה גם בעשיר שיש לו נכסים ויודע המלוה שעתה אינו יכול למכרם. והנראה בזה דהנה במה שכתב הרמב"ם יכול רשות ת"ל העבט תעביטנו והוא מדברי המכילתא כאן. ובפ' יתרו על קרא דואם מזבח אבנים ר' ישמעאל אומר כל אם שבתורה רשות חוץ משלשה וכו' קשה אם נימא דפסוק דואם כסף תלוה הוא מצות עשה להלוות בין לעני בין לעשיר דא"כ היכי דריש ר' ישמעאל אם כסף תלוה חובה ויליף מקרא דהעבט תעביטנו, דהא קרא דהעבט תעביטנו כתיב להדיא בעני וכי ימוך אחיך והיכי נלמוד מזה דהך קרא דואם כסף תלוה דכתיב ביה בין לעני בין לעשיר הוא ג"כ חובה, לכן סובר הרמב"ם דהוא מחלוקת התנאים ובלא"ה כתב המלבי"ם בפ' יתרו דראב"י בזבחים דף ס"א ע"ב פליג על ר' ישמעאל דאמר שם אם רצה לעשות של אדמה יעשה ע"ש, ולכן גם הך ברייתא דדריש את עמי את העני דאת עמי הוא לעשיר, ע"כ חולקת על ר' ישמעאל ולא סברה דאם כסף תלוה הוא חובה, אלא דהך קרא הוא בין לעני בין לעשיר ואין בו חובה אלא דקאי אסיפא דקרא לא תהי' לו כנושה ודוקא בעני חובה מקרא דהעבט תעביטנו. ואף דגם לפי"ז קשה דא"כ למה צריך קרא להקדים עני לעשיר כיון דלעני חובה ולעשיר רשות צ"ל דלהך תנא נימא דמה דאיכא חובה לעני מקרא דהעבט תעביטנו הוא מגדר צדקה ובשיעור חוב של צדקה והיינו עד חומש, והך קרא דאם כסף תלוה לא מיירי בחוב של צדקה והך קרא הוא רשות ומ"מ אשמעינן קרא דמצוה להקדים עני לעשיר, אבל לר' ישמעאל נאמר דסבר דמצות הלואה לעני אינו בשיעור חוב של צדקה, ואפי' ביותר מחומש אם מבקש העני ללוות חייב להלוות לו, ואפשר דזהו אם חושב שהעני יהי' לו ודאי מעות להחזיר לו, ועיינתי בס' אהבת חסד וראיתי שכתב ג"כ דמצות הלואה הוא ביותר מחומש אלא דמסתפק בכמה הוא השיעור, וכתב דאין סברא שיהי' חייב להלוות כל ממונו שמא יזדמן לו לקנות סחורה, ועכ"פ כיון דלר' ישמעאל מיירי הך קרא בעני דהא יליף מהעבט תעביטנו שהוא חובה, א"כ א"א לפרש דאת עמי הוא בעשיר וע"כ דאת העני הוא פ' על את עמי ומה דכתיב את עמי הוא רק לומר דעמי ונכרי עמי קודם אפי' אם לנכרי ברבית, וזה כתב הרמב"ם בפ' ה' הל' ז', וכיון שפסק הרמב"ם כר' ישמעאל לכן לא כתב הא דעני ועשיר עני קודם כיון דלעני חובה וכנ"ל, וכן מיושב מה שכתב בהל' ב' כל הנוגש העני דלשיטתו האי קרא מיירי בעני ועל זה קאי הלאו דלא תהי' לו כנושה, אלא דבהל' ג' לא כתב העני משום דבגמ' גבי איסור לא הוזכר עני אלא בעל חוב.

14. אהבת חסד חלק א פרק ו נתיב החסד סק"ג (כדאי לראות את המקור במלואו)

אך לישנא דהרמב"ם שכינהו לזה (להלוואה לעשיר) בשם מצווה ולא כתבו מצוות עשה קשה. ומצאתי פשר לדבר לעניות דעתי בזה שיש חילוק בדבר והוא אם העשיר דחוק למעות אלו של הלואה כי לפעמים באיזה מקרה דחוק להעשיר בעניניו ג"כ על סך גדול כמו להעני על סך קטן ואז יש על זה גם כן מצות עשה גמורה כמו אם מלווה להעני ועל זה כתבה התורה אם כסף תלוה את עמי את העני להורות דבין לעמי בין לעני יש חיוב דאורייתא להלוות לו כיון שהוא דחוק עתה למעות אבל אם אינו באופן זה הוא רק מצוה בעלמא מפני מדה הטובה של חסד.

15. שו"ת משנה הלכות חלק ג סימן קנד

בדין קדימה בצדקה

כ"ת נסתפק הלכה למעשה היות שהלכה במצות צדקה עניי עירו ועניי עירו קודמין לעניי עירו קודמין לכ"ע ובגמילות חסדים הדין בין לעניים ובין לעשירים משא"כ צדקה רק לעניים ומובן שבגמ"ח ג"כ קרובים קודמין לעניי עירו ונסתפק אם הנצרך לגמ"ח הוא עשיר מבני משפחתו וצריך גמ"ח להרחיב עסקיו ולהרוויח יותר ויש עוד נצרך לגמ"ח שצריך ממש לכדי פרנסתו להחיות את נפשו (כמובן שאינו פ"נ) מי קודם הקרוב אף על פי שהוא עשיר כיון שקרוב קודם כשהוא עני א"כ בגמ"ח שהוא אף לעשירים הכ"נ הקרוב קודם או העני הנצרך יותר שהוא עני וצריך לגמ"ח קודם אף שאינו קרובו ע"כ. והנה קודם כל דבר צריכים אנו לידע מצות גמילות חסדים מה טיבה של מצוה זו ובאיזה סוג היא נופלת

ואז נראה כדת לעשות בדין קדימתה והנה במשנה פאה אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים וראיון וגמ"ח ות"ת ע"כ. וכתבו הרמב"ם והרע"ב דדוקא גמ"ח דגופו כגון בקור חולים ולקבור מתים והמשמח חתן וכלה וכיוצא בהן אין להם שיעור אבל גמ"ח דבממונא כגון פדיון שבויים ולהלביש ערומים ולהאכיל את הרעבים וכיוצא בהן יש להן שיעור ועיין רמב"ם פי"ד מהל' אבל והוא מתקנת אושא בפ' נערה דף נ' ע"א. והר"ש כתב דשמא למטה יש שיעור אפי' מדאורייתא ע"ש ועיין רע"א שם ובירושלמי פאה הנ"ל כתבו דבכל פעם שתבא מצוה לידו יתן חמישית מן הרוח שבנכסיו ותו לא מחייב ועיין בספרי משנה הלכות כתובות (סי' קמ"ז) דאפילו לאחר מיתה לא יבזבו יותר משליש ועיין סוכה מ"ט ע"ב ומ"ק ט"ז ע"ב. ולפום ריהטא נראה דמצות גמ"ח ומצות צדקה תרי מצות נינהו ולא ראי זה כראי זה ועיין רש"י סוכה הנ"ל גמ"ח בין בגופו בין וכו' ובממונו מלוה לו מעות משאילו כלים ובהמה ע"כ. וא"כ הי"ל לחשוב למצוה מיוחדת אבל רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל לא חשבה למצוה בפני עצמה אלא כללה עם מצות צדקה בפ"י מהל' מתנת עניים וז"ל ח' מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו מעלה הגדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל המך ונותן לו המתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו שלא יצטרך לבריות ולא ישאל ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך וכו' ע"ש הרי דהרמב"ם כלל כל מצות גמ"ח בכלל צדקה וכן הוא דעת שאר פוסקים והביאו הטור והש"ע יר"ד סי' רמ"ט. [ומיהו עיין סמ"ק סי' מ"ו שמנה מצוה זו למצוה בפני עצמה]. ובגמ' שבת דף ס"ג ע"ב ואמר רבי אבא אמר רבי שמעון בן לקיש גדול המלוה יותר מן העושה צדקה ומטיל בכיס יותר מכולם ע"כ ומשמע לכאורה דמטיל בכיס ומלוה לאו צדקה נינהו אבל הרמב"ם חשב גם אלו בכלל צדקה ובעיון יעקב שבת הנ"ל הקשה להרמב"ם דקחשיב ח' מעלות בצדקה זו למעלה מזו ומלוה ומטיל בכיס חשיב כחזא והלא בשבת הנ"ל חשוב להו כתרתי ומטיל בכיס גדולה ותירץ שהכל תלוי בדעת המקבל יש מי שרוצה בהלואה גרידא כי לא יכול להתעסק ויש שאינו רוצה בהלואה רק בשותפות גמור שאינו בוש כלל וכנראה דאפ"ה חשיב לי' צדקה. ובתו"כ בהר"פ ה' ע"א כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך אל תניחהו לירד הא למה זה דומה למשא על גבי החמור עודנו במקומו אחד תופס בו ומעמידו נפל לארץ חמשה אין מעמידין אותו ועיין פי' הראב"ד שם. ומפרש"י איזהו המעולה שבצדקות שהוא גמ"ח היינו בהחזיק ביד ישראל המך שלא יצטרך לבריות זה הוא המעולה שבצדקות, והנראה דהמפרשים פירשו דעיקר גמ"ח הוא מטעם צדקה והמעולה שבה הוא רק בכדי שהעני לא יצטרך לבריות וזה עיקר הטעם שכתבו הרמב"ם ורש"י ושאר פוסקים וא"כ בנידון דידן נמי אחד עשיר ואחד עני והעשיר בטוח שלא יצטרך לבריות אלא שרוצה להרחיב עסקיו וגבולו והאחד עני שאם לא יעשה עמו גמ"ח יצטרך לבריות ודאי העני קודם אף שאינו קרובו והעשיר קרובו דהרי בטר נחיצות אזלינן והאי צריך לי' יותר שלא יצטרך לבריות. וגם הא דמספקא לי' אי בצדקה שייך כמו בגמ"ח הרי הרמב"ם באמת כולל תרוייהו כהדדי. ובאמת הדבר מפורש בגמ' ב"מ ע"א איכא דמתני לה להא דרב הונא אהא דתני רב יוסף אם כסף תלוה את עמי את העני עמך עמי ונכרי עמי קודם עני ועשיר עני קודם עני ועני עיר ענייך קודמין עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמין ע"כ ומפורש דעני קודם לעשיר אף שהוא קרובו כמובן וליכא שום מחלוקת בזה. והרמב"ם בהל' מלוה ולוה כתב מ"ע להלוות לעניי ישראל שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך יכול רשות ת"ל העבט תעביטנו וגו' ומצוה זו גדולה מן הצדקה אל העני השואל שזה כבר נצרך לשאול וזה עדיין לא הגיע למדה זו ע"כ ולא הביא כלל דין קדימה המפורשת בגמ' ב"מ הנ"ל. והטוח"מ סי' צ"ז ס"א כתב מ"ע וכו' וקרובו עני קודם לעניי אחרים ועניי עירו קודמים לעניי עיר אחרת ואפילו עשיר שצריך להלות מצוה להלוותו לפי שעה ולההנותו אף בדברים וליעצו עצה ההוגנת לו ע"כ וצ"ע להרמב"ם ז"ל שלא הביא במלוה דין קדימה כלל המפורשת בגמ' וכבר תמה על זה במנ"ח מצוה ס"ו למה השמיט דין קדימה בהלואה ובפ"ז מהמ"ע הי"ג גבי צדקה וכו' דקרובו ומעירו קודמין והכ"מ הרשים מוצא הדין מב"מ ע"ש ובאמת בב"מ מיירי בהלואה ושם מיירי בצדקה וכאן אינו מוזכר צדקה ע"כ ע"ש. אבל לקושטא דמילתא קושיא לא קחזינא הכא שהרי כתבתי לעיל דהרמב"ם כלל גמ"ח והלואה ומטיל בכיס במצות צדקה וכולהו שייכא בה וכמו שכתב שם להדיא בהמ"ע ז"ל מעלה גדולה וכו' זה המחזיק ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה וכו' הרי שכלל להדיא הלואה נמי עם שאר צדקות וממילא הכ"נ דכתב דין קדימה דהאי דין קדימה דצדקה קאי אכולהו וסמך אמה שכתב בהל' מ"ע ובפרט שהזכיר בהל' מלוה ולוה דהוא אותה שהביא בהל' מ"ע ע"ש וממילא צדקו דברי הכ"מ שהביא מקור מוצא דין הרמב"ם בהל' מתנת עניים מב"מ וכל דיני קדימה בו דבאמת הוא מצוה אחת כמובן ואזלה לה קושיית המנ"ח ז"ל ופשוט, ועיין לח"מ שם. וכיון שכן עלתה לן לדידן דעשיר ועני עני קודם בכל מקום ואפי' עשיר קרובו בין לצדקה בין לגמ"ח דעיקר גמ"ח הוא מכח צדקה אלא שהוא הצדקה המעולה שבצדקות והטעם משום שלא יפול ארצה וזה שייך בעני יותר מבעשיר כמובן.

16. פתחי חושן דיני הלואה פרק א הערה א

ונראה שבהלואה בהיתר עיסקא אין משום מצוות גמילות חסד וכן משמע באהבת חסד חלק ב פרק טו. ושם בפרק כב בהג"ה כתב שאע"פ שמצות גמ"ח הוא דווקא בחינם, כשיש בזה עניין להחזיקו שלא יתמוטט יש מצווה גם בהלואה בעיסקא, אלא שלפעמים מצוי שהלווה לא הרוויח כי אם מעט או אפילו הפסיד ע"כ מהנכון מאוד שמי שרוצה לקיים מצוות והחזקת בו כדין יתבונן בעסק שלא ייטול ריווח יותר מהלווה וגם יהיה כוונתו לצורך הלווה שלא יפול עיין שם. וכבר כתבתי בספר ברית יהודה פרק מ שאם רוצה לשמור על ערך כספו מוטב להלוות בהיתר עיסקא מאשר שלא להלוות כלל.

איסור הלוואה בלא עדים ובלא שטר**17. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עה עמוד ב**

אמר רב יהודה אמר רב: כל מי שיש לו מעות, ומלוה אותן שלא בעדים - עובר משום ולפני עור לא תתן מכשל, וריש לקיש אמר: גורם קללה לעצמו, שנאמר תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק. אמרו ליה רבנן לרב אשי: קא מקיים רבינא כל מה דאמור רבנן. שלח ליה בהדי פניא דמעלי שבתא: לישדר לי מר עשרה זוזי, דאתרמי לי קטינא דארעא למזבן. - שלח ליה: ניתי מר סהדי, ונכתב כתבא. - שלח ליה: אפילו אנא נמי? - שלח ליה: כל שכן מר, דטריד בגירסיה משתלי וגורם קללה לעצמי. תנו רבנן: שלשה צועקין ואינן נענין, ואלו הן: מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים, והקונה אדון לעצמו, ומי שאשתו מושלת עליו. קונה אדון לעצמו מאי היא? איכא דאמרי: תולה נכסיו בנכרי, איכא דאמרי: הכותב נכסיו לבניו בחייו, איכא דאמרי: דביש ליה בהא מתא ולא אזיל למתא אחריתא.

18. חידושי הריטב"א מסכת מגילה דף כח עמוד א

יתי לי דלא עבדי שותפותא בהדיה גוי. וכי תימא מאי רבותיה דהא איסורא דאורייתא הוא ובכלל לא ישמע על פיך כדאיתא במסכת סנהדרין (ס"ג ב') אסור לאדם לעשות שותפות עם הגוי שמא יתחייב לו שבועה והתורה אמרה לא ישמע על פיך, והנכון דהיה לאו איסורא ממש דאורייתא או דרבנן אלא מדת חסידות בעלמא וכענין שאמרו (ב"מ ע"ה ב') אסור לאדם שילוה מעותיו בלא עדים ואסור להלוות את הגוי ברבית (עי' ב"מ ע' ב') וכענין שאמרו (גיטין ל"ח ב') אסור [לשחרר עבדן] דמשחרר עבדו עובר בעשה וכדפרשי בסדר נזיקין, מורי נר"ו.

19. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן ע

אסור להלוות בלא עדים, ואפילו לתלמיד חכם, אלא אם כן הלוהו על המשכון. והמלוה בשטר משובח יותר. וכל המלוה בלא עדים, עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, יד), וגורם קללה לעצמו.

20. ערוך השולחן חושן משפט סימן ע סעיף א

אין להלוות בלא עדים ואפילו לת"ח אא"כ הלוה על משכון והמלוה בשטר משובח יותר דאין ביכולת להיות הכחשות בסכום המעות וכל המלוה בלא עדים עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול דהלוה יכול לשכוח ולכפור וגורם קללה לעצמו שהבריות מקללים אותו ואומרים שתובע מחבירו חנם ומה שאין נזהרים עתה בזה ולוים זה מזה גמ"ח בלא עדים ובלא שטר משום דמכירין זא"ז ונאמנין זל"ז ויודע המלוה שלא ישכה ולא יכפור לו [נ"ל]:

21. שו"ת דברי מלכיאל חלק ד סימן קלו (חי בשנים תרז- תרע)

והנה בזה"ז אין נזהרים כלל בדבר זה והוא נפלא שכל ישראל יעברו על דין מפורש בש"ס ופוסקים בלי חולק. אבל באמת יש יסוד למנהג זה עפ"מ"ש הריטב"א במגילה (דף כ"ח) שהאיסור להלוות בלא עדים הוא רק ממדת חסידות. ולא מן הדין. ונראה ראה לדבריו מהא דב"מ שם שאמרו לר"א דרבינא מקיים כל מילי דרבנן. וניסה אותו בדבר זה. וקשה איך עלה על דעת ר"א שרבינא יעבור על איסור גמור. וכי מה בין זה לבשר עוף בחלב או לטלטל בכרמלית וכדומה. וגם מה רבותא הוא דמקיים כל מילי דרבנן הלא כבר אמרו חז"ל בעירובין (דף כ"א) וברכות (דף ה') שכל העובר ע"ד חכמים חייב מיתה. אבל הכוונה כמ"ש הריטב"א דהוי רק מדת חסידות ואמרו לר"א דרבינא מקיים כל מילי דרבנן אף שאמרו רק למדת חסידות בעלמא. ולזה ניסה אותו ר"א בדבר זה. כ"נ ברור שע"ז נסמך מנהג ישראל ואם אינם נביאים וכו'. וממילא כיון שאנו נוהגים בזה כהריטב"א. א"כ אין לנו לפסוק להלכה שאסור לתת לאדם כו"ה בשביל חשש גזילה ומכ"ש בבנו. וסברא דמורי התירא בזה ג"כ לא שייך רק באיזה הבלעה בחשבון. אבל לא שייגזול את כל הכנסת הבתים לכמה שנים:

22. שו"ת יביע אומר חלק ז - חושן משפט סימן ז

וכן האמת ניתנה להאמר שאנו אין לנו אלא דברי רבותינו הפוסקים, ולכן צריך להזהר שההלוואה תהיה בעדים, או בקבלת שיק מאוחר, וכיו"ב, באופן שיבטיח קבלת פרעון חובו. ומרן החיד"א במראית העין (ב"מ עה ב) הביא מה שפירש הגאון רבי שמעון אהרן שפירא אב"ד פראג, כוונת הפוסקים (תהלים קיב): "טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט", שילוה בעדים, "כי לעולם לא ימוט", שהלווים יפרעו חובותיהם, "לזכר עולם יהיה צדיק", שלא יעבור על איסור לפני עור, "משמועה רעה לא יירא", שלא לגרום קללה לעצמו. (וכן הוא בספרו יוסף תהלות). וכ"כ מדנפשיה בספר דבר המשפט (ס' ע). ע"ש. ובספר עיון יעקב (ב"מ עה ב) כתב ג"כ בשם מר חמיו הגאון רבי שמעון אהרן שפירא (הנ"ל), שזוהי כוונת הפסוק, "אם כסף תלוה", שברצונך לקיים מצות גמילות חסדים להלוות לחברך, "את עמי", כלומר בפני עדים, אבל אם ברצונך לתת צדקה לעני, את העני, עמך, בינך לבניו, כי מתן בסתר יכפה אף, ולא תגרום לו בושה במתן צדקה כפרהסיא, וכמ"ש בחגיגה (ה א). ע"ש. ודפח"ח. והשי"ת יאיר עינינו בתורתו אמן.

דין לא תהיה לו כנושה- גבית חוב האסורה ע"פ תורה

23. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עה עמוד ב

תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: מנין לנושה בחבירו מנה, ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום - תלמוד לומר נשך כל דבר אשר ישך - אפילו דיבור אסור... מנין לנושה בחבירו מנה, ויודע שאין לו, שאסור לעבור לפניו - תלמוד לומר לא תהיה לו כנושה. רבי אמי ורבי אסי דאמרי תרוייהו: כאילו דנו בשני דינין, שנאמר הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים.

24. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק א הלכות ב-ג

כל הנוגש העני והוא יודע שאין לו מה יחזיר לו עובר בלא תעשה שנאמר לא תהיה לו כנושה, ומצות עשה לנגוש את העכו"ם ולהצר לו שנאמר לנכרי תגוש מפי השמועה למדו שזו מצות עשה.

אסור לאדם להראות עצמו לבעל חובו בזמן שידוע שאין לו אפילו לעבור לפניו שלא יפחידו או יכלימו אף על פי שאינו תובעו ואין צריך לומר אם תבעו, וכשם שאסור לזה לתבוע כך אסור ללוה לכבוש ממון חבירו שבידו ולומר לו לך ושוב והוא שיש לו שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב, וכן אסור ללוה ליקח הלוואה ולהוציאה שלא לצורך ולאבדה עד שלא ימצא בעל חוב מאין יגבה אף על פי שהמלוה עשיר גדול ועושה זה רשע הוא שנאמר לוה רשע ולא ישלם וצו חכמים יהי ממון חברך חביב עליך כשלך.

25. להם משנה הלכות מלוה ולוה פרק א

כל הנוגש וכו' עובר בלא תעשה שנאמר לא תהיה לו כנושה. מדלא הביא כאן רבינו הדין דמראה עצמו בפני בעל חובו וכתבו אחרי כן אסור לאדם להראות עצמו וכו' משמע דהתם ל"ת ליכא אבל איסורא מיהא איכא דאל"כ היה לו לכתוב כאן וכן המראה עצמו בפני בעל חובו עובר בל"ת וקשה על זה דהא בגמרא אמר בסוף פרק איזהו נשך כי אתא רב דימי מנין לנושה בחבירו ויודע שאין לו שאסור לעבור לפניו שנאמר לא תהיה לו כנושה ע"כ משמע שעובר בלא תעשה אפילו בעובר לפניו. וי"ל דמשמע ליה לרבינו מדלא אמרו בגמרא מנין שעובר בל"ת מי שעובר לפניו אלא אמר שאסור לעבור וכו' משמע דליכא אלא איסורא לחודא א"נ משמע ליה דמאי דאמרו שם ר' אמי ור' אסי דאמרי תרוייהו כאלו דנו וכו' פליגי ארב דימי וסברי דאינו עובר בלא תעשה ופסק כוותייהו:

אסור לאדם להראות וכו'. אף על גב דמקרא דלא תהיה לו כנושה מפקינן ליה בגמרא מ"מ משמע ליה לרבינו ז"ל דליכא ביה אלא איסורא לבד ואסמכוהו אקרא דלא תהיה לו כנושה דאין זה נגישה ממש ודאי:

איסור הלוואה כאשר הלווה לא יחזיר את כספו כלל, ומצוות הלוואה כאשר יפרע לו בתשלומים

26. דעת זקנים מבעלי התוספות שמות פרק כב פסוק כד

אם כסף. אומר ה"ר יהודה חסיד דלכך נכתב בלשון אם לפי שפעמים שהוא רשות כגון הלוה ואינו משלם:

27. שולחן ערוך חושן משפט הלכות גביית מלוה סימן צז סעיף ד

אסור ללוה לקחת הלוואה ולהוציאה שלא לצורך ולאבדה עד שלא ימצא המלוה ממה לגבות חובו; ואם עושה כן נקרא רשע. וכשהמלוה מכיר את הלוה שהוא בעל מדה זו, מוטב שלא ללוותו ממה שילווה ויצטרך לנגשו אחר כך ויעבור בכל פעם משום לא תהיה לו כנושה. (שמות כב, כד).

28. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף עז עמוד ב

ואמר רבא: האי מאן דאוזפיה מאה זווי לחבריה ופרעיה זוזא זוזא - פרעון הוי, אלא דאית ליה תרעומת גביה. דאמר ליה: אפסדתינהו מינאי.

29. רא"ש מסכת בבא מציעא פרק ו סימן ח

ואמר רבא האי מאן דאוזפיה לחבריה (ארבעה) מאה זווי ופרעיה חד חד זוזא פרעון הוי אלא אית ליה תרעומת דא"ל אפסדתינהו מינאי. וקמ"ל שאין המלוה יכול לומר איני רוצה ליקח מעותי אלא בבת אחת והך מילתא שמעינן ליה מדקאמר לעיל ונתן לו מהן חמש מאות זוז קנה ומחזיר לו את השאר לאחר כמה שנים. אלמא פרעון הוי אף על גב דלא פרעיה בבת אחת.

30. שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן עד סעיף ד

המלוה את חבירו לזמן, ובא הלוה לפרעו תוך הזמן בפרוטרוט, דינר דינר, יש אומרים שאין המלוה יכול לעכב ולומר: תן לי כל חובי בפעם אחת, דאף פרעון של דינר דינר נקרא פרעון, אלא שיש למלוה תרעומת עליו.

31. ש"ך חושן משפט סימן עד ס"ק יז

יש אומרים שאין המלוה כו' - ונלפע"ד שהרי"ף חולק ע"ז שהשמיט הך מימרא דרבא בפרק האומנין [ב"מ ע"ז ע"ב]. ונלפע"ד דמפרש דהא דאמר רבא ופרעיה זוזא זוזא פרעון הוי כו', היינו לענין דיעבד [וכן כתב בבדק הבית [סעיף ז']], [שאיין] יכול המלוה לומר תחזור ותקח ממני מה שפרעת לי זוזא זוזא ויהיה אצלך באחריותך עד שתפרע לי הכל, ואם לא תרצה לחזור וליקח המעות הרי הוא אצלי באחריותך דלא הוי פרעון, קמ"ל דלא, אלא בדיעבד הוי פרעון, ולכך לא הוצרך להביא מימרא דרבא, דס"ל כמ"ש הרא"ש שם [פ"ו סי' ח'] וז"ל, וקמ"ל שאין המלוה יכול לומר איני רוצה ליקח מעותי אלא בבת אחת, והך מילתא שמעינן ליה מדקאמר לעיל [שם] ונתן לו ה' מאות זוז קנה ומחזיר לו השאר לאחר כמה שנים, אלמא פרעון הוי אף על גב דלא פרעיה בבת אחת, עכ"ל. והך דנתן לו ה' מאות זוז כו', הביאו הרי"ף שם לעיל [מ"ח ע"א מדפי הרי"ף]. וכן נלפע"ד מוכרח דעת הרמב"ם סוף פרק כ"ג מהל' מלוה [הי"ז] והסמ"ג [עשין צ"ד] דף קע"ט ריש ע"ב שכתבו, מי שהוציא שני שטרות בחמישים חמישים ואומר עשו אותם אחד במאה, אין עושים לו, שזכות הוא ללוה להיות שנים שלא יכוף אותו בדין בפעם אחת לגבות הכל, עכ"ל. והוא מימרא פרק גט פשוט [ב"ב קע"ב ע"א], ניהא ליה ללוה דלא ליכוף לפרעו. והוצרך בעל התרומות שער ס"ט [ס"א] לפרש דלאו למימרא דמדינא מצי למכפייה לפרעו הכל, אלא לומר שהלוה ירא לפרעו לחצאין שאולי יכפור לו ויתבענו פעם אחרת, ובזה תבוא כפייתו מאליו, עכ"ל. אבל מדברי הרמב"ם וסמ"ג מבואר שיכופו בדין לגבות הכל, וא"כ בע"כ מיירי דכשירצה לפרוע תוך הזמן לא יקבל ממנו עד שיפרע לו הכל, דאי מיירי כשיגיע הזמן, א"כ אפילו שנים נמי יכול לכופו לפרוע הכל, [ודלא כהב"ח סימן נ"ג [סעיף א'] שהבין דהרמב"ם מיירי שהגיע זמן פרעון של ב' השטרות, וכתב, ותימה גדולה, מנין לו זה ע"ש, אלא כמ"ש], אלא ודאי ס"ל דהך מימרא דרבא לענין דיעבד מיירי, והוא ממילא נשמע מהך דנתן לו ה' מאות זוז כו', לכך השמיטו הרמב"ם וסמ"ג ג"כ מימרא דרבא, לפי שסמכו על מה שכתבו בפ"ח מהל' מכירה [ה"ו] והסמ"ג [עשין פ"ב] דף קנ"ט ריש ע"ב, הקונה דבר מחבירו כו' נקנה המקח ומחזיר לו העשרה אפילו לאחר כמה שנים כו'. ונלפע"ד דהרא"ש ג"כ יוכל לסבור כהרי"ף, ולכתחילה אינו (יכול) [צריך] לקבל הפרעון זוזא זוזא. וכן יש להוכיח דס"ל להרא"ש הכי, דאי ס"ל דרבא מיירי לענין לכתחילה היאך כתב והך מילתא שמעינא ליה מדקאמר לעיל כו', הא רבא טובא אשמועינן דיכול לכופו לכתחילה לקבל זוזא זוזא, והך מילתא לא שמעינא כלל מהך דלעיל, אלא ודאי ס"ל דגם רבא לא מיירי אלא דהוי פרעון בדיעבד והמעות הוא באחריות המלוה, והך שמעינא שפיר מהך דלעיל, דאל"כ לא הוי קנה הלוקח כיון דלא נתן לו כל המעות והמעות הוא באחריותו, אלא ש"מ בדיעבד אף שפרע המקצת הוי פרעון. ולפ"ז קשה על הטור [סעיף ז'] שפסק כבעל העיטור [אות ע' עיסקא וחוב] ודלא כהרא"ש, ויש לישב בדוחק, וצ"ע:

32. אהבת חסד חלק א פרק א סעיף י

אם בא שמעון אצל ראובן ואמר לו הלווני מנה אבל תדע שלא אוכל לפרוע לך בבת אחת כי אם מעט מעט אינו מחויב להלוות לו באופן זה מצד הדין אבל מצד גדר האהבה והאחווה נכון להיטיב גם באופן זה

33. אהבת חסד חלק א פרק א סעיף י נתיב החסד סק"טו (כדאי לראות את דבריו במלואם בפנים)

ונראה לי דאם ראובן הוא מלוה להיתר עיסקא בפרוטרוט דצריך להלוות לו גם באופן זה, משום שגם במעט המעות שיביא לו הלוה הזה יכול להרוויח בהן

מקורות נוספים להרחבה

- אהבת חסד לבעל החפץ חיים חלק א פרקים א-ג, ו חלק ב פרקים יג-טז - במהלך כל הספר מרחיב ומפרט בעל החפץ חיים על מצוות ההלוואה על כל פרטיה ודקדוקיה ספר זה מהווה יסוד לכל דברי הפוסקים בדורנו העוסקים בנושא זה.
- פתחי חושן הלוואה פרק א- במהלך הפרק מוסיף המחבר תוספות משמעותיות על דברי אהבת חסד הנ"ל בעניין מצוות ההלוואה בדורינו
- שו"ת יביע אומר חלק ז - חושן משפט סימן ז- בתשובה זו מביא הרב עובדיה אחרונים רבים המלמדים זכות על מנהג ישראל להלוות בלא עדים ובלא שטר למרות האיסור המפורש בגמ' לעשות כן. מסקנת הרב עובדיה הובאה במקורות לעיל אך כדאי גם לראות את הפוסקים הרבים אשר לא סברו כמותו להלכה ואת טעמם.